

МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ДІАЛОГ У СВІТЛІ ПОГЛЯДІВ ФЕТХУЛЛИ ГЮЛЕНА

За останнє десятиліття ХХ століття і на початку ХХІ ст. у світовій політичній думці набули значного поширення концепти “сутичка цивілізацій” і “діалог цивілізацій”. Новий поштовх для їхнього розвитку дали дві події в політико-інтелектуальній історії світу – поява статті американського вченого-політолога Семюеля Гантінгтона “Сутичка цивілізацій?”¹, у якій він досить недвозначно стверджував, що наступне ХХІ ст. буде століттям сутички насамперед християнської та мусульманської цивілізацій, а в 1999 році пролунав заклик президента Ісламської Республіки Іран С.М. Хаґамі до діалогу цивілізацій, який був позитивно сприйнятий міжнародною спільнотою, й ООН проголосила 2001 рік Роком діалогу цивілізацій, а пізніше 2010 рік було проголошено Роком зближення і дружби культур світу².

Поява двох згаданих концептів не виникла на порожньому місці – вони мають досить довгу історію, просто вони виражалися іншими формулами, які відбивали об’єктивні аспекти поділу світу на Захід і Схід, з домінуючим на Заході християнством і з іншими релігіями на Сході, серед яких перше місце займав (і займає) іслам – найближча до Європи географічно й історично тісно пов’язана з християнським світом релігія. Питання “міжконфесійного діалогу” спочатку розумілося як засіб “примирення релігій”, а з розвитком політичного мислення і нових реалій життя суспільства на Заході і на Сході, не без впливу теорій А. Тойнбі³ почали говорити про “діалог цивілізацій”. У Туреччині провідником ідеї діалогу і зближення культур, поряд з іншими, став видатний мислитель-гуманіст і громадський діяч Фетхулла Гюлен, на внеску якого в побудову кращого світу зупинимося нижче.

Між Сходом і Заходом здавна існували взаємозв’язки, в яких можна розрізнити

політико-економічний, культурний і релігійний аспекти.

Протистояння, якщо так можна висловитися, тривало, починаючи з появи мусульман у Європі, загострили відносини Хрестові походи і натиск османів на Європу, потім настала епоха колоніальної експансії західних держав на Сході. Що не виключало взаємного обміну матеріальними і духовними цінностями. Протиставлення йшло по лінії “вірний – невірний”, що затьмарювало можливість навіть ставити питання про співіснування, про право мусульман бути іншими. Тільки з розвитком у ХІХ ст. наукової орієнталістики європейці дістали змогу одержати більш-менш об’єктивні відомості про близьких сусідів – мусульман. Хоч відомий американський вчений палестинського походження Едвард В. Саїд (1935–2003) досить переконливо критикував західну орієнталістику за те, що вона ніби проклала шлях для колонізаторів⁴, погодитися з ним у всьому важко, бо насправді було багато вчених, котрі з інтелектуального інтересу бажали щось досліджувати і вивчати. І не їхня вина, що результатами їхніх досліджень у першу чергу скористалися колонізатори й імперіалісти.

Вийшло так, що першою країною, де почало розвиватися наукове сходознавство, стала Франція⁵. Вона ж першою розпочала проникнення на Близький Схід і першою серед християнських країн, виходячи зі своїх державних інтересів, незважаючи на релігійні суперечки, уклала договір з Османською імперією (1535). Тож у Франції в ХІХ ст. почали з’являтися мислячі вчені, які вважали, що колоніальне панування західних країн над народами Сходу не може бути вічним і що справжнє вчення Христа вимагає від християн зовсім іншого ставлення до людей іншої віри. Стосувалося це насамперед мусульман, з

якими французи спізналися в першу чергу і з якими вели збройну боротьбу в Африці. Крім того, завоювання великих територій, населених мусульманами, вимагало знань про них, їхню землю і релігію. З'явилися люди, які по-справжньому хотіли пізнати арабів та іслам, примирити християн і мусульман.

Важливе значення мала діяльність видатного вченого-берберознавця, ревного католика віконт Шарля Ежена де Фуко (1858–1916), священика і подвижника церкви, якого Папа Римський беатифікував як “мученика” 2005 року. Видатний вчений Луї Массіньон, послідовник де Фуко, першим запропонував принципово новий метод підходу до ісламу⁶. Вагу його наукової праці відзначав і Ф. Тюлен⁷.

У 1907 році, беручи участь в археологічній експедиції у нинішньому Іраку, він познайомився і з духовним життям мусульман і на землі ісламу утвердився в католицькій вірі. Він вбачав у думці і практиках мусульманських містиків можливість поєднання людини з Богом, що відкидається ісламською ортодоксією, але визнається християнами через вчення про “тайнства”. Таким чином, крім споріднення трьох монотеїстичних релігій через пророка Авраама, про що ясно вказано в Біблії, з'явилися нові аргументи для примирення християнства з ісламом, який теж був, як доводив Массіньон, наділений божественною благодаттю. Сам він зі своїми прихильниками прийняв так звану клятву аль-бадалія (заміни), пропонуючи “своє життя за мусульман”. Не для того щоб їх повернути, а для того щоб здійснилася Господня воля в них і через них⁸. На його думку, Бог не дарма дозволив релігію ісламу з такою великою кількістю вірних, бо напевно за цим стоїть якийсь невідомий нам “план”. Взагалі, визнати в той час, на початку ХХ ст., що в ісламі присутня духовність, беручи до уваги негативні стереотипи, що склалися століттями, – це вже було багато.

Массіньон вважав, що поверхових знань для порозуміння з ісламом недостатньо, що треба зануритися в життя його послідовників і вивчити глибинні зв'язки цієї релігії з християнством, спираючись на Священні тексти. У цьому він був послідовником Шарля де Фуко, з яким підтримував зв'язок аж до трагічної смерті

останнього.

У цій статті ми хотіли б звернути увагу на книгу одного з його учнів – Роже Гароді (нар. 1913 р.), – надруковану в 1977 році, що називалася “За діалог цивілізацій” і мала підзаголовок “Захід – це випадок” (L'Occident est un accident)⁹, у якій він доводив тезу про те, що західна цивілізація є відхиленням людства в бік бездуховності, матеріалізму й індивідуалізму від нормального шляху розвитку, тоді як іслам пропонує інший шлях, що відповідає задумові Творця, який втілюється у вченні Пророка Мухаммеда – ісламі. Гароді вважав, що свого вивищення Захід досягнув “не завдяки вищості культури, а завдяки військовому й агресивному використанню озброєнь і морів”¹⁰. Творення справжнього майбутнього вимагає, щоб “були віднайдені всі виміри людини, які знайшли розвиток в незахідних цивілізаціях і культурах”¹¹. Гароді заявляв, що людство, аби зберегти себе, повинно припинити політику конфронтації і розпочати глибокий діалог всіх світових цивілізацій. Щоб досягти цього, він вважає необхідним насамперед “відтворити конвергенцію трьох духовних традицій “авраамічної” віри: іудейської, християнської, мусульманської”¹². До речі, діалог як засіб вирішення найскладніших проблем постає і в його праці “Від анафем до діалогу. Марксист звертається до Собору” (1965), пов'язаній з роботою Другого Ватиканського собору¹³.

Безперечно, така позиція не відповідає інтересам прихильників неоконсервативної ідеї про “сутічку цивілізацій” у ХХІ ст. (Б. Льюїс, Р. Перл, Д. Пайпс), які у наші дні впливають на зовнішню політику США.

Дуже важливо, що у зв'язку з наявністю значної кількості мусульман в ряді західних країн проблеми, які при цьому виникають і будуть поглиблюватися в умовах глобалізації, примусили звернути увагу на іслам у Європі як західних вчених, так і, що дуже важливо, і на цьому я хотів би наголосити, мусульманських вчених-улемів.

Найбільшим авторитетом користується нині вчений-теолог шейх Юсуф аль-Кардаві (нар. 1926 р.), єгиптянин за походженням, що проживає в Катарі. Відомі також проповідники, які користуються популярністю серед мусульман на Заході, такі як Тарик Рамадан, Тарек Убру, Амр

Халед та ін., що шукають відповіді на виклики сучасності для мусульман, котрі мешкають на Заході.

Свою специфіку мають виклики, що стояли і стоять перед сучасним турецьким суспільством. Туреччина – світська, секулярна держава, але з глибокими традиціями ісламської цивілізації, які пронизують життя всього суспільства і кожного індивідуума. Щоб знайти відповіді на сучасні виклики, потрібно було глибоко вникнути в сутність процесів, що відбувалися в країні від часу проголошення республіки, побачити засоби, за допомогою яких можна модернізувати життя, не втративши ні своєї ідентичності, ні релігії, ні суспільної моралі. Людиною, яка це зуміла здійснити, був Фетхулла Гюлен, котрий був переконаний, що країна секулярна не повинна бути аморальною, що національний організм має бути спаяний духовно на основі традицій і релігії ісламу, жити в мирі і злагоді в себе вдома і з сусідами. Своєю діяльністю як учителя-просвітника і разом з тим реалізатора своїх задумів він здобув собі шану і повагу в Туреччині і за кордоном, куди згодом поширилася його просвітницька праця.

Погляди Фетхулли Гюлена не якісь спонтанні вигадки, вони ґрунтуються на положеннях Св. Корану і Сунни Пророка про співжиття людей різних конфесій, з яких він виділяє дуже важливу коранічну думку про те, що в релігії не може бути примусу і це відкриває можливість діалогу і спільного життя людей різних релігійних уподобань. Він уважно дослідив важливий історичний прецедент із часів життя Пророка Мухаммеда – так звану Мединську угоду 622 року (тобто першого року гіджри), укладену між мусульманами, іудеями і багатобожниками, яка визнала рівні права жителів Медини і право вибору релігії кожному та управління справами на основі принципу співучасті, а не грубого тиску сильніших “партнерів”. Підкреслюється, зокрема, те, що документ був вироблений шляхом переговорів. Зрозуміло, що посилення на цей документ відкриває шлях до діалогу між релігіями і цивілізаціями.

Ще однією з основ учення Фетхулли Гюлена називають погляди відомого суфійського проповідника Бадіуззамана Саїда Нурсі (1877–1960), прихильником якого вважає себе поважний Вчитель.

Саїд Нурсі виступав за модернізацію Туреччини, за реформи на основі ісламу, не вважав гріхом вчитися чогось корисного у європейців. Він зазначав, що і у християн, і в мусульман є своя спадщина і свої досягнення, якими вони можуть ділитися для взаємної вигоди. З подібними думками він виступив ще в 1911 році¹⁴.

Важливою рисою поглядів Ф. Гюлена є поєднання критики негативних сторін західного життя із самокритикою, тобто з визнанням помилок мусульман, як у давні, так і в новітні часи. У багатьох випадках він полемізує з неправильними поглядами європейців, наприклад, щодо фундаменталізму. В одному з інтерв'ю він каже: “Фундаменталізм означає «фанатичне і догматичне дотримання віри». Це поняття не має нічого спільного з ісламом, хоча дехто приписує іранські і саудійські рухи до фундаменталізму. Але це не означає, що іслам звернутий до фундаменталізму. Іранські і саудівські версії породжені сектами. Але більшість мусульман не підтримує їх. Було б помилкою вважати іслам фундаменталізмом, а мусульман – фундаменталістами. Ця проблема є концептуальною плутаниною і потребує уточнення”¹⁵.

Учитель переконаний, що в наш час глобалізації потрібно розвивати співробітництво між народами, для чого вступати в діалог, заявляючи: “Якщо ви твердо вірите в Коран, то не повинні боятися вступати в діалог”¹⁶. Він пише: “Сучасні засоби масової інформації і транспорту перетворили світ на велике глобальне село, а тому ті, хто сподівається, що радикальні зміни в одній країні зачеплять лише її одну і не вийдуть за її межі, просто не усвідомлюють реального стану справ. Наш час – це час інтерактивних відносин. Народи і нації більше потребують одне одного і залежать одне від одного, ніж раніше, а це приводить до більшої близькості у взаємовідносинах”¹⁷.

Питання міжцивілізаційного, міжкультурного діалогу постійно перебувають у центрі уваги Фетхулли Гюлена – про це свідчать його статті, проповіді, інтерв'ю, зустрічі. Цьому питанню присвячена і праця “The Necessity of Interfaith Dialogue: a Muslim Approach” (Capetown, 1999). Недаремно журнали “Foreign Affairs” і “Prospect” шляхом опитування визначили, що перше

місце серед найвпливовіших інтелектуалів світу належить саме Фетхуллі Гюлену. Це цілком зрозуміло і виправдано. Учитель, як великий гуманіст, неодноразово виступав проти тероризму: "Іслам не терпить і засуджує тероризм і будь-яку терористичну діяльність. Я не раз заявляв, що істинний мусульманин не може бути терористом, так як і терорист не може бути істинним мусульманином. Тероризм – один із тяжких гріхів, за який, як вказує Коран, наступить покарання пекельним вогнем"¹⁸. Засудив він і терористичний акт у Нью-Йорку 11 листопада 2001 р., трагічні події в Беслані і вибухи в московському метро цього року.

Фетхулла Гюлен вважає звернення до так званого "політичного ісламу" неправильним шляхом, оскільки навіть його успіхи не будуть тривкими, а супроводжуються нещастям тисяч людей¹⁹. У своїй діяльності він обрав інший шлях –

шлях служіння Аллахові, правильного виконання всіх приписів релігії, самовдосконалення й освіти. На його думку, наука не має бути відірваною від віри, тоді і люди будуть духовно зростати, і добробут їхній поліпшуватиметься. Тому його діяльність і діяльність його руху, а він має величезну кількість прихильників, спрямована на розвиток освіти й виховання молоді. У цьому він справді близький до нашого філософа і мандрівного вчителя Григорія Сковороди, який своєю відкритістю до всіх людей, своїми творами і практичною працею наставника молоді намагався удосконалити світ, зробити його духовним, сповненим добра і справедливості. Таку ж мету ставить перед собою і високоповажаний Фетхулла Гюлен Ходжа-ефенді: його діяльність на полі освіти створює основу для розвитку міжцивілізаційного діалогу сьогодні і для прийдешніх поколінь.

¹ Huntington S. A Clash of Civilizations? // Foreign Affairs. 72. – Summer 1993.

² UN GA Resolutions (1999, 2007).

³ Тойнбі А. Дослідження історії // Всесвіт. – 1994. – № 10.

⁴ Саїд Е.В. Орієнталізм. – Київ: Основи, 2001.

⁵ Кочубей Ю. Французька орієнталістика: від "примирення релігій" до "діалогу цивілізацій" (Луї Масіньйон – Роже Гароді) // Східний світ. – 2007. – № 4. – С. 57–62.

⁶ Журавский А.В. // Восток. – 1995. – № 3.

⁷ Гюлен Фетхуллах. Очерки – перспективы – мнения. – М.: Новый мир, 2006. – С. 39.

⁸ file: //A:\Louis %20Massignon.htm p. 3/

⁹ Garaudy R. Pour un dialogue des civilisations. L'Occident est un accident. – Paris: Denoël, 1977.

¹⁰ Там само. – С. 8.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Garaudy R. Cordoue, capitale de l'esprit. – Paris, l'Harmattan, 1987. – P. 246.

¹⁴ Гюлен Фетхуллах. Очерки – перспективы – мнения. – М.: Новый мир, 2006. – С. 43, 121.

¹⁵ Там само. – С. 69.

¹⁶ Там само. – С. 120.

¹⁷ Там само. – С. 33.

¹⁸ Інтерв'ю журналу "Foreign Policy" // DA, Bahar 2009. – S. 76.

¹⁹ Там само – С. 71.